

ESKİ TÜRK DEVLET ANLAYIŞI VE KUTADGU - BİLİĞ

Doç. Dr. Mahmut Arslan *

Kutadgu-Bilig, 1070 yılında yani Malazgirt Savaşı ile Anadolu kapılarının Türklere açılışından tam bir yıl önce Kaşgar'da YUSUF HAS HACİB adlı, hem düşünür ve hem de devlet adamı olan bir Türk tarafından kaleme alınmıştır. Eski Türkçede «Devlet Yönetme Bilgisi» anlamına gelen bu eser, daha sonraki yüzyıllarda birçok devlet adamı ve hükümdarın «Baş-ucu» kitabı olmuştur.

Nitekim, Uygur yazısına sempatisi ve merakı olan Fatih Sultan Mehmed'in egzersiz albümünde Kutadgu-Bilig'den parçalar da bulunmaktadır. Fatih'e Baysungur tarafından gönderilen bu Kutadgu-Bilig, İstanbul'da oturan Heratlı Abdürrezzak Bahşı tarafından kopya edilmiştir. Z. V. TOGAN'a göre, bir diğer «Kutadgu-Bilig» nüshasının Memlük sarayında okunduğu bilinmektedir.

«Kutadgu-Bilig'in şimdiye kadar bulunmuş ve Uygur harfleriyle yazılmış nüshalarından ilki, bugün Viyana Devlet Kitaplığında bulunmaktadır (Viyana Devlet Kitaplığı Katalogu, C. III, s. 269). M. S. 1440'de Afganistan'ın Herat Kentinde yazıldığı anlaşılan bu nüsha, kaleme alınışından otuz altı yıl kadar sonra Anadolu'ya, Tokat kentimize ve oradan da İstanbul'a getirilmiştir. Nihayet, «Osmanlı İmparatorluk Tarihi» (Geschichte des Osmanischen Reiches) adlı ünlü eserin yazarı Oryantalist JOSEPH von HAMMER, Avusturya'nın İstanbul konsolosu bulunduğu sırada, bu nüshayı Sahhaflar Çarşısından satın alarak Viyana'ya götürmüş ve Devlet Kitaplığı armağan etmiştir. Şimdi adı geçen kitaplıkta korunmakta olan bu eserden ilk defa JAUBERT söz açarak 1825'de Journal Asiatique'de bir makale yayınlamıştır (JAUBERT A. Notice d'un manuscrit turc en caractères ouigoures, envoyé par M. de Hammer à M. Abel Rémuzat, journal Asiatique, Paris 1825, p. 39-52, C. VI; p. 78-95).

Sonraları Macar Oryantalistlerinden VAMBÉRY, adı geçen Viyana nüshasının bir kısmını Almancaya çevirerek yayınlamıştır (VAMBÉRY, A. Uigurische Sprachmonumente und das Kutadku-Bilik, Innsbruck, 1870).

Bu yayından bir süre sonra Kahire'de Hidiv Kitaplığında «Kutadgu-Bilig'in Arap harfleriyle yazılmış bir başka nüshası bulunmuştur.

(*) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Bunu üzerine ünlü Türkolog W. RADLOFF, Viyana ve Kahire nüshalarını karşılaştırdıktan sonra, Kutadgu-Bilig'in daha mükemmel bir metnini, özel Uygur harfleri döktürerek, Almanca çevirisi ile birlikte yayınlamıştır (RADLOFF, W. Das Kutadgu Bilik des Jusuf Chass-Hadsch ib aus Bälasagun, Petersburg 1891).

Ayrıca, Kazan Üniversitesi Arkeoloji ve Tarih Derneği, Prof. TOGAN'ı 1913'de Fergana'ya göndermiş. O da Nemengan kentinde gördüğü bir «Kutadgu-Bilig» nüshasının birkaç sayfasını, dönüşte Rus Bilimler Akademisine verdiği bir raporla birlikte yayınladı. Yeni «Kutadgu-Bilig nüsha sahibinin ölmesi üzerine 1917'de FİTRET adlı bir öğretmen bu kitabın fotokopilerini aldirmaya başardı. Ayrıca FİTRET bu kitabın macerası hakkında bir makale de yazmıştır (FİTRAT-RAHMETİ, Kutadgu-Bilig, Ungarische Jahrbücher, VI, Heft 1, Berlin-Leibzig 1927, s. 154).

«Kutadgu-Bilig'i ilk defa olarak felsefi ve kritik bir gözle OTTO ALBERTS adlı bi Almanla, MELİORANSKY isimli bir Rus bilgini incelemiştir (ALBERTS, O. Aristotelische Philosophie in der türkische Litteratur des XI. Yahrhundarts, Halle 1900; MELİORANSKY, P. O. Kudatku-Bilike Çingiz Xana, ZVO, XIII, St. Petersburg 1900).

MELİORANSKY'nin araştırmasından da anlaşılmaktadır ki, «Kutadgu-Bilig», yalnız Türkler arasında değil, Moğollar arasında da canlı bir ideoloji halinde yaşamaktaydı. Nitekim, Altınordu devletinin başkenti Saraycık'ta yapılan arkeolojik kazılarda, kenarlarına Kutadgu-Bilig'den cümleler yazılmış vazolar bulunmuştur. Bundan da şu anlaşılıyor ki, Kutadgu-Bilig halk arasında, öz-deyişler halinde de yaşamaktaydı.

En son olarak da R. R. ARAT, Kutadgu-Bilig'in, önce bugünkü Türk harfleriyle daha mükemmel bir metnini (ARAT, R.R. Kutadgu-Bilig I, Metin, TDK, Ankara 1947) ve daha sonra da günümüz Türkçesine çevirisini yayınlamıştır (ARAT, R. R. Kutadgu-Bilig II, Tercüme, TTK, Ankara 1949).

Bu kısa tarihçeden de anlaşılmalıdır ki, Kutadgu-Bilig üzerinde edebiyat, filoloji ve linguistik yönünden birçok değerli araştırma yapılmıştır. Herşeyden önce, XI. yüzyılın ikinci yarısında yazılan Kutadgu-Bilig, dünya ve Batı Edebiyatı Tarihi bakımından da «eskiliği» ile dikkati çekmektedir. Fransız Edebiyatının en eski ürünleri olan «Roman du renard» ve «Roman de lo Rose» XIII. yüzyılda yazılmıştır. İtalyan Edebiyatında DANTE, PETRARCA, BOCCACCIO, XIV. yüzyıl sonlarında yetiştiler. Daha önce İtalyan Edebiyatı diye bir şey söz konusu değildir. İspanyol Edebiyatında «le romancero» XII. yüzyıl ürünüdür. Alman dili, X. yüzyılda «Deutsch» yani avam-dili sayılıyor ve herhangi bir adı anılmağa değer edebî eser yaratamamış bulunuyordu. «Minnesinger» denilen

şato şato dolaşarak şarkı söyleyen ozanlar XI. yüzyıl başlarında ortaya çıktı. İngiliz Edebiyatı Tarihinde ise, «Eski İngiliz Devri» XI. yüzyıldan sonra başlar.

Ünlü Türkolog W. BARTHOLD'un, «XI. yüzyıl Türk dilinde böyle bir eserin yazılmış olması bir mucizedir» dediği Kutadgu-Bilig, sadece Türk Edebiyatı Tarihi bakımından değil, aynı zamanda Türk Sosyolojisi, Türk Devlet Felsefesi, Türk Kültür Tarihi açısından da ele alınıp incelenmesi gereken bir hazine olarak karşımızda durmaktadır.

«Kutadgu-Bilig» adı, çoğunlukla Türkçeye ve Batı dillerine «Mutluluk Veren Bilgi» şeklinde çevrilmiştir. Halbuki, özellikle son yıllarda «Kut» sözcüğü üzerinde yapılan etimolojik ve semantik çalışmalar, bu çeviri şeklinin yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Kutadgu-Bilig'de tartışılan konuların üçte ikisi, bir hükümdarla veziri arasında geçen ahlak, siyaset ve devlet sorunlarına ayrılmıştır. Eğer biz «Kutadgu-Bilig'e, «Mutluluk Veren Bilgi» olarak çevirecek olursak, bu defa eserin adı ile içeriği arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır.

Eski Türkçede «Kutadmak» (yani devlet yönetmek) fiilinin kökündeki «kut» sözcüğü, dilimizin en eski kültür ve politika terimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz gelişi Asya Hun hükümdarı Mete Han, Çin imparatoruna yazdığı bir mektupda «Tengri Kut'ı Tanhu» (Tanrıdan İktidar almış Hakan) lakabını kullanmaktadır. Göktürk Yazıtlarında Bilge Kağan, «Tengride Kut bolmuş» (İktidarını Tanrıdan almış) olduğunu sık sık tekrar ediyor. Daha bir çok belge bilgiden anlaşılmaktadır ki, «Kut», «mutluluk» değil, «siyasal iktidar», «egemenlik», «soveraineté», «staatsmacht» ya da «staatsgewalt» anlamlarında kullanılmıştır. Kutadgu-Bilig'den ve daha eski metinlerden anladığımıza göre «Kut», tam olarak, Roma Kamu Hukukundaki «imperium» ile eşanlamlıdır. Bütün bu belge ve bilgiler göz önünde tutulacak olursa, «Kutadgu-Bilig» adını, «Mutluluk Veren Bilgi» değil, «İktidara Ulaştıran Bilgi» ya da «Devlet Yönetme Bilgisi» diye, bugünkü Türkçeye aktarmak gerekir.

Eski Türk devlet anlayışına göre «Kut» (=siyasal iktidar), Gök Tanrı tarafından bir tek kişiye değil, onun mensup olduğu bütün aile üyelerine, «Hanedana» verilmiş sayılıyordu. İşte bu nedendir ki, eski göçebe Türk geleneklerinden kağan ailesinin ya da hanedanın «kutsallığı» açık olarak görülmektedir. Öyle ki, hükümdar ailesine ya da hanedana mensup olanların kanının akıtılması yasağı, Türkler müslüman olduktan sonra da devam etmiş ve hatta bu anlayış Osmanlı hanedanı için de geçerliliğini korumuştur. Hükümdar ailesine ya da hanedana mensup olanlar, öldürülmeleri gerektiğinde, kanlarının akmaması için, -çünkü o kan kutsal sayılıyordu - kendi oklarının kirisiyle boğduruluyorlardı.

Eski Türk devletlerindeki «Kut» yani «egemenlik» anlayışına gelince devlet hayatında, bugün olduğu gibi dün de, emretme hakkının, yönetilenler tarafından «zımmî» de olsa «meşru» sayılması gerekiyordu. Eğer başta «meşruluk» unsuru bulunmayan bir yönetici ya da yönetim varsa, bu bir «Zorbalık rejimi» (=Despotisme) demek oluyordu. Ayrıca biz, tarihte görülen devletlerin «meşruluk» ve «egemenlik» anlayışlarında da bazı farklılıklar görmekteyiz. Ünlü Alman Sosyologu MAX WEBER'e göre, üç çeşit egemenlik anlayışını birbirinden ayırmak mümkündür : a - Gelenekçi Egemenlik, b - Karizmatik Egemenlik, c - Meşru Egemenlik. Her tarihî toplum içinde egemenlik, ya örf-âdet, gelenek, görgü ve alışkanlık, ya dış bir kuvvet, güç ve otorite tarafından bir zorlama, ya da toplum fertleri arasında «zımmî» veya «fiilî» bir anlaşma ve sözleşme yoluyla ortaya çıkar. WEBER, halk kitlelerinde bulunması gereken, iktidar ve egemenliğin «meşruluğu» duygu ve düşüncesine çok büyük bir önem vermektedir. Ona göre, uzunca süren bir iktidar, bu «meşruluk» duygu ve düşüncesini kendiliğinden yerleştirip geliştirebilir. Kısacası gelenekçi egemenlik «meşruluğunu», eskiden beri devam edegelmekte olan düzenin ve hükümdar iktidarının «kutsallığı»ndan almaktadır. Böyle bir egemenlik anlayışında kimin iktidar olacağını, eskiden beri süregelen kuralları tayin eder. Egemenlik düşüncesinin, eskiden beri devam edegelen kurallara bağlanması, mevcut düzenin köklerinin tarihin derinliklerinde bulunması, «meşruluğun» dayanak noktasını oluşturur. Çoğunlukla, düzenin başlangıçtan beri bu şekilde mevcut olduğu fikri, dolayısıyla bugün de geçerli olması gerektiği görüşü, zamanla bir inanç sistemi haline alır. Böyle bir egemenlik anlayışının geçerli olduğu topluluklarda, yönetim ile ilgili kurallar ve kanunlar geleneksel bir nitelik taşır. Toplum içindeki anlaşmazlık ve uzlaşmazlıklar, geçerli olan adalet düşüncesine, «emsal»e ve geleneklere göre hükme bağlanır.

Konumuz bakımından önemli olan «karizmatik» egemenlik tipini de anlatırken M. WEBER, hükümdar ya da iktidar zümresindeki şahsi üstünlük ve meziyetlere dayanıyor. Örnek olarak bir din-önderi müritlerinin; bir peygamber ümmetinin kendine bağlılığını, kişiliğindeki insanüstü niteliklere inanılması ile sağlamağa çalışır. WEBER'e göre bu örnek sadece inanç ve din sistemleri için geçerli değildir. Olağanüstü bir kişiliği olan bir devlet adamı, yönettiği topluluklarda böyle bir inanç doğurabilir; buna dayanarak da bir otorite sağlayabilir. Anlaşıyor ki, karizmatik egemenlik, daha ziyade, hükümdarın ya da siyasî-önderin kişiliğine, onun insan-üstü yetenek ve meziyetlere sahip olduğuna dair, geniş kitlelerce beslenen inanca dayanmaktadır. Bu durumdan yararlanmasını bilen hükümdar, geleneksel «norm'ları korumakla kalmıyor, ayrıca topluma yeni hedefler gösteriyor, yeni emirler ve yeni yasalar koyuyor. WEBER diyor ki, genel olarak «karizmatik» lider, eğer bir din

önderi ya da peygamber ise mucize yaratması, eğer bir komutan ya da hükümdar ise kahramanlıklar göstermesi gerekir.

İşte, eski Türklerdeki hükümdarlık anlayışı, MAX WEBER'in «karizmatik» dediği tipe sokulabilir. Eski Türklerde de hükümdar olağanüstü ve hatta doğa-üstü nitelik ve yeteneklerle donatılmıştır. Bu nitelik ve yetenekler dolayısıyla ki, Gök-Tanrı tarafından gönderilmiş bir kişi sıfatıyla hükümdarlığı elinde tutmaktadır. Öyle ki-biz, Göktürk Yazıtlarında, hükümdarın Tanrı'ya benzediğini, Tanrı tarafından gönderildiğini okumaktayız.

Eski bir inanışa göre «karizma», kanda gizli olarak bulunan bir niteliktir ve bu nedenle babadan oğula veraset yoluyla geçmektedir. Halkın, hükümdar ailesinin egemenliğini çoğunlukla «zımnî» olarak «meşru» saydığı eski Türk devletlerinde de bu böyle olmuştur. Eski Türk devletlerinde klasik biçimiyle kağan, Kut'un yani imparatorluk otorite ve egemenliğinin gözle görülür, cisimleşmiş bir sembolüdür. Otoritesi, halkın «zımnî» bir onayına, rızasına (consensus) dayanmakla birlikte kağan, mutlak, şahsî, evrensel ve kutsal bir niteliğe sahiptir. Türklerin müslümanlığı kabul etmelerinden sonra, bu durum daha belirli ve daha hukukî kurallara bağlanmış ve fakat eski anlayış büyük ölçüde aynı kalmıştır.

Halkın, ortaya çıkan siyasal iktidarı 'zımnî', olarak onaylaması, iktidarda bulunan kimsenin ya da hanedanın 'ilahî misyonunu' tanımak anlamına gelmektedir. Böyle bir 'ilahî misyon'a şahsî yetenekler de eklenince, hükümdarın siyasal durumu güçleniyor ve böylece kendisine itaat da genişleyip yaygın hale geliyordu. 'Karizmatik' egemenliğin başlıca özelliklerinden bir de hükümdarın, görevinden başarı gösteremediği, yeteneksizliği görüldüğü, uzun süre bir olumlu sonuç elde edemediği ve herşeyden önce kalkına refah sağlayamadığı takdirde, 'karizmatik' otoritenin ortadan kalkma tehlikesidir. Eski Türk tarihinde kağan, başarılı ve faydalı olamadığı zaman halk, çoğunlukla bu duruma uzun süre tahammül edememiş, diğer hanedan üyeleri de hoşnut olmayan kitleleri kendi tarafına çekmişler ve bu çeşit fırsatlardan yararlanmağa çalışmışlardır. Böylece, hükümdarın tahtından indirildiği ve yerine hanedan üyelerinden başka birinin geçtiği çok görülmüştür. Şunu da söyleyelim ki, böyle bir durumda bile, hanedanın sahip olduğu kutsal egemenlik hak ve yetkisine dokunulmamaktadır. Çünkü, hakan soyunun ve hanedanın kutsallığı, halk gözünde, geçmişteki bir efsaneye dayanıyor ve nitolojik bir hale ile çevrili bulunuyordu.

Genel olarak Türk tarihine baktığımız zaman, bir çok nedenlerle tahtlarını kaybeden hükümdarların, buna boyun eğmeyerek, taraftarla-

rının da yardımı ile tekrar tahtını elde etmek için uzun ve kanlı mücadelelere giriştikleri de sık sık görülmüştür. Şunu da söylemek gerekir ki, bir hükümdarın düşüşü halinde, devletin ve iktidarın zayıflaması durumunda, âsi kabile beyinin ya da büyük bir devlet memurunun devleti ve egemenliği ele geçirerek bir önceki hanedanın hakimiyetine son verdiği de olmuştur. Fakat şu da gerçek ki, bu yeni hükümdar tam anlamıyla bir 'gâsıp' sayılagelmiştir.

Anlaşıyor ki, eski Türklerde hanedan anlayışı, 'irsilik' sisteminin vardığı bir aşama olarak değerlendirilebilir. O zaman, 'karizma'nın, kutsallaşma olayının, kişiliğe bağlılığı aşp, bütün bir aileye mal edildiğine şahit olmaktadır. Zamanla, kutsal olan hanedan üyelerinin hükümdar seçilmesi, manevî yönleri de olan bir hukuk kuralı haline gelmektedir. Ayrıca şunu da söyleyelim ki, hanedan üyeleri arasından kimin hükümdar olacağı kararının alınmasında, nüfuzlu aile ve kabilelerin, bazı büyük devlet memuru ve oymak reislerinin etkilerinin, çok önemli bir faktör olduğunu belgeler ve bilgiler doğrulamaktadır.

'Kut'un yani 'karizma'nın kan yoluyla babadan, oğulların hepsine birden intikal ettiği inancının, hükümdarın ölümünden sonra, oğullar arasında meydana gelen taht kavgalarına, içlerinden biri tam başarıya ulaşmadığı zaman, devletin parçalanmasında, iki veya daha fazla bağımsız alana ayrılmasında önemli bir faktör rolü oynadığını da unutmamak gerekir.

'Kut'un yani siyasal iktidarın veraset yoluyla intikalinde, biri «primogenitus», diğeri 'senioratus' olmak üzere iki sistem görülmektedir. 'Primogenitus' usulünde tahta, hükümdarın en büyük erkek (ya da kız) evladı geçer. Eski Türklerde genel ve yaygın olmamakla birlikte, kadın hükümdarların da bulunduğunu bilmekteyiz. 'Senioratus' kuralı ise, ölen hükümdarın yerine mutlaka yaşça en büyük oğulun değil, sülalenin en yaşlı erkeğinin geçmesini sağlar. Eski Türk devletlerinde, gerek, 'senioratus' ve gerekse 'primogenitus' usulü kesin değildi. Eski Türk tarihinde en büyük oğulun tahta çıkması olayı, diğer kardeşlerden birisinin babanın yerini almasından daha azdır. Yukarıda da üzerinde durduğumuz gibi, Türk veraset sisteminde daha çok yetenek ve meziyet ön planda tutulmuştur ki, bu usule 'idoneitas' denilir. Bu usul, Osmanlılar da dahil olmak üzere tarihteki bütün Türk devletleri için de geçerli olmuştur.

Batı monarşilerinde de rastladığımız ve bizzat hükümdarın veliahtı vasiyet yoluyla tayini usulu, (ki buna siyaset biliminde 'cooptation' deniliyor) veraset sisteminden doğabilecek çekişmeleri önleyebilmiş, siyasal iktidarın intilalini istikrarlı br yola sokabilmiştir. Veraset usulünün aksayan taraflarını düzeltmeye yönelik bu sistemde, veliaht, hükümda-

ın sağlığında devlet ve h k meti yönetme usullerine alıştırılıyor ve b y-
lece âdeta bir iktidar stajı görüyordu. Eski Türk devletlerinde uzun za-
man ve sık sık başvurulan bu usulden  nl  Orhon Yazıtları da söz et-
mektedir. 'Cooptation' usulüne başvurulduğu ve buna uyulduğu  l de,
devlet hayatında belli bir istikrar g r lebilmis ve siyasal iktidarın vera-
set yoluyla intikali sarsıntısız olabilmislerdir.

Eski Türk veraset hukukunun ilginç yönlerinden biri ise, bazan ik-
tidar adayı iki kardeş arasında uzlaşma görülmekte ve böylece ortaya
Âdeta bir 'cift yönetim' çıkmaktadır. İşte bunun sonucu olarak da tarihi
Türk devletlerinde iki büyük idar  bölgeye dayalı bir 'cifte yönetim' ge-
leneği oluşmuştur. Asya Hun İmparatorluğu, Göktürk, Karahanlı ve Sel-
cuklu Devletleri iki büyük idar  bölge esasına göre y netilmişlerdir. Os-
manlı İmparatorluğunda ise bu gelenek, Anadolu ve Rumeli Beylerbey-
liği şeklinde kendini göstermiştir. Bu yüzdedir ki Türk tarihinde ikti-
darın, biri diğerine tabi olmakla beraber, ki kardeş arasında paylaşıldığı,
Âdeta bir 'cifte hükümdarlık' kurumu ortaya çıkmıştır: İstemi-Bumin,
Atilla-Bleda, Tuğrul- ağrı vb. gibi.

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalardan şu sonuç çıkmaktadır ki,
1200 yıllık Türk tarihinde, bir çok coğrafya, iklim, din, kültür ve mede-
niyet değişikliklerine rağmen, ana-çizgileri aşağı yukarı aynı kalan bir
toplum ve devlet anlayışı görülmektedir. İşte biz, bu ana-çizgileri belli
anlayışı, hükümdarlara, devlet adamlarına ve halka ahlak ve siyaset  đ-
retmek için yazılan ve yüzyıllar boyu hükümdarların ve devlet adamları-
nın 'baş-ucu' kitapları olan 'siyasetname'lerde bulunmaktayız. Kendi
inceleme konumuz olan 'Kutadgu-Bilig'de tür olarak bir siyasetnamedir
ve bir çok siyasetname gibi ilk yazıldığı zaman Karahanlı hükümdarı
Buğra Han'a sunulmuştur. Siyasetnameler, Orta- ağ Doğu halklarının
toplum ve devlet geleneklerini, zihniyetlerini ve felsefelerini bilmek ba-
kimından olduğu kadar, siyaset sosyolojisi açısından da çok önemli bel-
gelerdir.

Arapça 'siyaset' sözcüğü 'ata binip-yönetme', 'seyislik etme' ya da
'bir nesneyi dikkatle gözetme' anlamlarına gelmektedir. Hükümdar, dev-
let adamı ve yönetici olmak, halkı gözetererek yönetmek, bu yolda gereken
 nlemleri almak, bu etimolojik anlamdan çıkmıştır. Günümüzde ise 'si-
yaset', 'hükümet işleri', 'politika', 'diplomasi' anlamlarında kullanılmak-
tadır.

'Siyasetname' ise, siyasetle ve devlet yönetimiyle ilgili eser demek-
tir. Ayrıca 'siyasetname'ler, temel konu olarak devlet yönetimini ele al-
dığına ve özellikle ilk ve Orta- ağ'larda iktidar ve siyasal otoriteyi elin-
de bulunduranlar hükümdarlar olduğuna göre, daha ziyade hükümdar-

lar için kaleme alınmış eserlerdir. 'Kutadgu-Bilig'de de olduğu gibi hemen her 'siyasetname'de, hükümdarda bulunması gereken nitelik ve özellikler; devlet yönetiminin ve saltanatın şartları ve esasları birbirine ardınca sıralanır ve tartışılır. Devrin zihniyet, anlayış ve inancına göre en ideal ya da en uygun ahlakî, sosyal ve siyasal kuruluşun nasıl olması gerektiği, bu amaçlara hangi yollardan ulaşılabileceği gösterilmeğe çalışılır. Halkın, toplumun ve devletin durumu tasvir edilerek hükümdarlara, nasıl bir tavır takınmak, hangi önlemleri almak gerektiği konusunda öğütler verilir. Tıpkı 'Kutadgu-Bilig'de olduğu gibi, kötü yönetimin, adaletsizliğin ve zulmün zararlı sonuçları ortaya konmağa çalışılır.

Ayrıca 'siyasetname'lerde, vezirliğin ve devlet adamlığının nitelikleri, şartları yetkileri dile getirilir. Vezirlerin görevleri, hükümdarlara karşı tutumları, halkla olan ilişkileri ve temasları anlatılarak öğütler verilir. Devlet yönetiminin şerefli olduğu kadar, çok zor bir sanat olduğu konusu üzerinde durulur. İşte 'Kutadgu-Bilig' gibi ünlü olan diğer birçok siyasetname, yüzyıllar boyu, doğu hükümdarlarının ve büyük devlet adamlarının ellerinden düşürmedikleri 'baş-ucu' kitapları arasında bulunmuş, toplumu ve devleti, bu ünlü eserlerde verilen öğütlere göre yönetmişlerdir.

Yine bu çeşit eserler, çağlarının sosyal hayatını, askerî ve malî teşkilâtlarını, örf-âdet ve kanunlarını, toplumun ve devletin dayandığı gelenek ve göreneklere öğrenmek bakımından da son derece önemlidir.

'Kutadgu-Bilig' türünden örnek bir siyasetname'de başlıca şu konular üzerinde durulur: Hükümdarlar Tanrı'nın lütfunu kazanmış sevgili ve mutlu kullarıdır. Saltanatın temeli adalettir. Hükümdar, saltanat denilen bu nimetin şükrünü, bedelini, halka karşı göstereceği adaletle ödemelidir. Hükümdarda bulunması gereken başlıca meziyet ve erdemler. Dinin ve ahlakın emrettiği nitelikler: merhamet, cömertlik, şefkat, hakkı ve adaleti yerine getirmek, acele emir ve karar vermemek, çabuk öfkelenmemek vb. Hükümdarların kaçınması gereken hal, tavır ve davranışlar: zulüm, cimrilik, kibir, gurur vb. İstişare yani danışmanın yararları. Devlet işlerinin daima ehil ve yetenekli ellere ve adamlara verilmesi gereği. Devlet hiyerarşisinin, kademe ve derecelerinin gözetilmesi. Devlet hazinesi ve maliyesi hakkında öğütler. Köylü, esnaf, toprak ve timar sahiplerinin durumu. Hükümdarın vezirlere, yargıçlara (=kadınlara), bilgin ve filozoflara karşı tutum ve davranışlarının ne olmak gerektiği. Hükümdarın halkla ilişkileri ve halkın şikâyetlerini zaman zaman dinlemesi gereği. Hükümdarın asker, komutan ve orduya karşı tavır ve davranışı ve maaşların zamanında ödenmesi zorunluluğu. İş başında bulunan devlet adamı, vali ve memurların halka zulüm yapıp yapmadıkları. Halka zulmetmenin mülkü ve devleti temelinden sarsıp yıka-bileceği. Başka ülke ve devletlerle olan ilişkiler. Yasa ve töreye uyma

gereği. Ülke ve devlet yönetiminin dayanması gereken esaslar. Devletlerin çöküş nedenleri vb.

Şunu da söyleyelim ki, Doğu'da siyasetname'ler siyasal olduğu kadar ahlaki eserler arasında da yer alırlar. İlk ve Orta-Çağ'larda ahlakın temeli din olduğuna göre, siyasetnameler ahlak yönünden dini esaslara dayanırlar. Bu arada, tarihten de bir takım örnekler verilir ve tanıklar getirilir. Geçmişteki olayları, zalim ve âdil hükümdarlarla, devlet adamı, bilgin ve filozofların bu konudaki düşünce ve tutumlarını belirten hikâyeler ve fıkralar anlatılır.

Şüphe yok ki, bütün 'siyasetname'ler aynı nitelik ve değeri taşımazlar. Bir düşünür olduğu kadar, Karahanlı sarayının yüksek düzeyde bir devlet adamı da olan YUSUF HAS HÂCİB'in, bilgi ve deneye dayanarak, yetki ile kaleme aldığı 'Kutadgu-Bilig' gibi siyaset kitapları oldukça az sayıdadır.

Batı'da kiral ve hükümdarların 'baş-ucu' kitapları olmuş olan 'Miroir des Princes', 'Gouvernail des Princes', 'Mirror of Princes', 'Mirror for Magistrates', 'Fürstenspiegel' adlı kitaplar, THOMAS MORUS'un 'Utopia'sı, T. CAMPANELLA'nın 'Civitas Solis'i, MACHİVELLİ'nin 'II Principe'si gibi eserlerin ilk örneği olan PLATON'un 'Politeia' (=Devlet)' sı, önce VI. yüzyılda Pehlevî ve Süryani diline ve VII. yüzyılda Arapçaya çevrilerek, Doğu'da kaleme alınacak ilk 'siyasetname'leri de etkilemiştir. Hatta, YUSUF HAS HÂCİB'ten bir yüzyıl önce aynı çevrede yaşayan ve 'Kutadgu-Bilig' üzerinde büyük etkisi olduğu bilinen FARABI'nin, «Medinet-ül Fazıla'sını yazarken elinin altında PLATON'un 'Politeia'sının Arapça çevirisi bulunmaktaydı. Görülüyor ki, Doğu'da ve Batı'da ünlü olan 'siyaset' kitaplarının ilk kaynağı ve örneği, 'Devlet' kavramını ilk defa olarak ayrıntılı bir biçimde ele alan PLATON'un 'Politeia'sı olmuştur.

PLATON, tam adı 'Devlet ya da Adalet Üzerine' (=He Politeia kai peri tes Dikes) olan eserinde, ahlakla siyaseti birbirinden ayırmaz. Ona göre, yalnızca erdemli olanlar gerçek mutluluğa erişme yolunu bilirler. Devletin başta gelen görevi ise erdemli yurttaşlar yetiştirmektir. Herkesin toplum içindeki yeri akıl, bilgi ve yeteneğine göre olmalıdır. Devlet yönetimi bilgi ve bilginlere dayanmalıdır. Devleti yönetmek için ya yöneticiler filozof, ya da filozoflar yönetici olmalıdır. Adalet, devletin olduğu kadar fertlerin de erdemli olmak gerekir. Eğer bir devlet erdemliyse, mutlaka tek tek fertler de erdemli olur.

PLATON, 'Politeia' adlı eserinde, bütün insanlık için örnek olacak ideal bir toplum düzeninin, ideal bir devletin esaslarını açıklamaktadır. Bir hipotez olarak düşünülen bu devlet, adalet ve erdem üzerine kurulmuş olup, bireye değil sosyal bir bütüne önem veren prensiplere dayanmaktadır. Eserde en önemli prensip, öğretimin baş rolde bulunması ve

herşeyin öğretim, eğitim ve bilgi ile ölçülmesidir. Böyle bir devlette bilim ve bilim adamı baş tacı edilmekte, hatta, hükümdarlar filozof, filozoflar hükümdar olmadıkça, ideal bir toplum ve devletin meydana gelemeceği ileri sürülmektedir.

PLATON'a göre, toplumda yöneten ve yönetilen diye iki sınıf bulunmaktadır. Bilgili, adaletli ve erdemli kişiler yönetimi ele almalı, ya da yönetene yardım etmelidirler. Ayrıca, bu seçkin insanlar yönetilenlere de yol gösterirler; onları her türlü aşırı davranışlardan korurlar, taşkınlıklarını yatıştırırlar.

Bilgi, iyi bir eğitimle elde edilebilir. Adalet, kendine teslim edilen emaneti korumak, nefsin kontrol edebilmek demektir. Erdem ise ruh sağlığı ve güzelliğinden başka bir şey değildir. Kötülük ise ruhun hastalığı ve çirkinliğidir.

Yöneten, kendi işine geleni değil, yönettiği halkın çıkarını gözetmeli ve halkın yararına uygun olanı yapmalıdır. Nasıl çoban güttüğü sürüyü besler ve korursa, hükümdar da halkını gözetir ve yönetir. İnsanların da bir çobanı olmalıdır. Yönetmek ve hüküm sürmek hükümdara aittir. Ancak, halk tarafından kabul edilmiş bir hükümet ile kötü yönetimi birbirinden ayırmak gerekir.

PLATON'un bu düşüncelerini biz, islami bir cila altında bile olsa FARABÎ'de bulabilmekteyiz. Her şeyden önce FARABÎ, insan toplulukları için ilk siyasal birlik olarak kabul ettiği Medinet-ül Fazıla'yı, yani ideal siteyi, tıpkı PLATON gibi, bir insan bedenine benzetir. Her site yurttaş bedendeki organlara karşılıktır. Her biri iş-bölümüne göre görevini diğeriyle ahenkli bir biçimde yerine getirmekle yükümlüdür. Ayrıca FARABÎ de tıpkı PLATON gibi ideal ve kusursuz bir devlet kavramı peşindedir. FARABÎ'ye göre insanlar türlü ihtiyaçların baskısı altında birleşmişler ve sonunda birer 'reis'in yönetimi altında devlet kurmuşlardır. Bütün otorite ve yetki 'reis'in elindedir. 'Reis' adaletli, şefkatli ve merhametli oldukça devlet işleri yürür ve insanlar rahat yaşar. Yönetenle yönetilen arasındaki uyum, toplumun mutluluğunu doğurur. Bunun içindir ki, devlet-reisinin, bütün iyi nitelikleri ve erdemleri kendinde toplamış olması gerekir. FARABÎ'ye göre devletin esası ahlak olduğu için, devlet erdemli, bilgili ve ahlaklı kişilerce yönetilmelidir. Nasıl PLATON için yönetici aynı zamanda filozof olmalıysa, FARABÎ gözünde de devlet reisi, erdemi ve 'hikmet'i kişiliğinde toplamış ve «peygamber hırkası giymiş bir ilahî Eflatun» olmalıdır. Eğer devlet-reisi iyi, bilgin, adaletli ve ahlaklı olursa, o zaman devlet de erdemli ve iyi olur. Eğer devlet-reisi kötü, cahil, adaletsiz ve zalim olursa, devlet de kötü ve erdemsiz olur.

İnceleme konusu yaptığımız YUSUF HAS HÂCİB'in eserinde, «hükümdarın sahip olması gerekir» diye ileri sürdüğü niteliklerle, FARABÎ'nin 'Medinet-ül Fazıla' adlı eserinde devlet reisinin sahip olması gereken

özellikler arasında tam bir benzerlik vardır. Ayrıca, göreceğimiz gibi, her iki düşünürün devlet yönetiminde bilimin ve aklın rolü hakkındaki fikirleri de aynıdır. Ve yine her ikisinde de görülen adalet arzusu ve zulümden fert duygusu, onları siyaset ve devlet görüşünü birleştirmektedir.

Nitekim, 'Medinet-ül Fazıla'nın kuvvetli etkisi altında kalan YUSUF HAS HÂCİB, tıpkı PLATON ve FARABÎ gibi, eserinde 'bilgi'ye çok geniş bir yer vermiş; «hükümdarlar bilgili ve akıllı olmalıdır, onlar bilgi sayesinde halka baş olurlar» (=bilgi birle begler budun başladı) diyor ve devlet yönetiminde bilginin önemini sık sık belirtiyor. Hükümdar devletin ve halkın işlerini bilgi ile yürütmelidir. Hükümdarlık YUSUF'a göre ancak, bilgi ile ayakta durur. Bu yüzdendir ki, hükümdar bilgili ve bilge olmalıdır. Çünkü her türlü iyilik bilgiden gelir. Bilgi, insan için her türlü erdemın başıdır. SOKRATES, «hiç kimse bile bile kötülük yapmaz, kötülük bilgi eksikliğinden doğar» diyordu. Tıpkı bunun gibi YUSUF da «bilgi insan için bir fren dir, freni olan kötü işler yapmaz» demektedir.

Böylece YUSUF, tıpkı SOKRATES, PLATON ve FARABÎ'de olduğu gibi toplumun ve devletin temelini bilgiyi ve bilgeliği koyuyor. O'na göre hükümdarlar bilgisiz olup hata yaparlarsa, devlet hastalanır. Devlet hastalığının ise iki şifalı ilacı vardır: bunlardan biri bilgi, diğeri de 'adalet' (=könilik)'tir.

Tarihe şöyle bir göz attığımız zaman, çağlar boyunca halk kitlelerinin istediği ve dilediği biricik nimet 'adalet' olmuştur, denilebilir. Ve çoğu zaman da adalet, hükümdarların, yargıçların, güç ve yetki sahibi devlet adamlarının haksız işlemlerinden, zulümlerinden korunabilmek anlamına gelmiştir. Halkın ızdırabını, devlet hayatındaki düzensizlikleri yakından gören ve yaşayan düşünürler, filozoflar, devlet adamları, her fırsatta hükümdarlara, vezirlere adalet tavsiye etmişler, adalet olmadıkça devlet ve saltanatın dayanaktan yoksun kalacağını anlatmağa çalışmışlardır.

İşte YUSUF HAS HÂCİB'e göre de, halkı ve devleti yönetmenin biricik amacı 'adalet' olmak gerekir. Hükümdar âdil kanunlar koyarak halkı adaletle yönetmelidir. O'na göre, «ülkesinde uzun süre hüküm sürmek isteyen hükümdar, kanunu eşit uygulamalı ve halkı korumalıdır». 'Kutadgu-Bilig'de, «hükümdar örf ve kanunlara uyarsa halk da ona itaat eder» denmektedir. Bu sözleriyle YUSUF, kanun ve kuralların sadece halkı değil, hükümdarı da bağladığını ileri sürmektedir. Böylece o, devlet hayatında hukukun üstünlüğünü savunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca YUSUF eserinde, hukuk ve adaleti her vesileyle savunduğu kadar, 'zulüm' ve 'zorbalığa' da her fırsatta karşı çıkmaktadır. O'na göre hükümdar görevini yaparken zulüm ve zorbalıktan kesinlikle kaçınmalıdır. Halka zulüm yapan hükümdar toplumu bozar ve devleti yıkar.

Biz, toplum ve devlet doktrinleri tarihine baktığımız zaman, büyük eserlerin ve filozofların, toplum ve devletlerin şiddetli kriz dönemlerinde ortaya çıktıklarını görüyoruz. SOKRATES, içinde yaşadığı Antik Grek toplumuna yeni bir ahlak anlayışı ile yeni bir biçim vermeğe çalıştı. Çünkü, o günkü Grek toplumu tam bir ahlaki çöküş ve yozlaşma içinde kıvranıyordu. SOKRATES, ferdi ahlak yönünden kurtardığı zaman, toplumu ve devleti de kurtaracağına inanıyordu. PLATON Yunanlılara, yeni ve ideal bir toplum ve devlet modeli teklif ediyordu. Çünkü, kendi devrinde Yunan toplum ve devleti tam bir kaos ve kargaşa dönemi yaşıyordu, FARABİ Asya'da büyük hükümdarlar ve imparatorluklar realitesi içinde doğdu. Fakat, yaşadığı dönemdeki İslam imparatorluğu tam çöküş halin bulunuyordu. Öyle ki, devlet merkezi olan Bağdat, yabancı ordular tarafından kuşatıldığı zaman, kaçmak zorunda kaldı ve canını zor kurtardı.

Kutadgu-Bilig yazarı YUSUF ise, yeni bir din ve medeniyet değiştirmiş bir topluma, yeni ahlak ve siyaset hedefleri gösteriyor, alt-üst olan değerleri yeni bir düzen ve sisteme bağlamak istiyordu. 'Kutadgu-Bilig' bizim için, yalnız eski Türk toplum ve devlet anlayışını bilmek bakımından değil, aynı zamanda İslamiyeti kitleler halinde yeni kabul eden; tarihi kaderine yeni bir yön veren; yepyeni bir kültür ve medeniyet çevresine giren bir ulusun, şiddetle sarsılan eski ve geleneksel değer yargılarını yeni sentezlere kavuşturmak endişesini yansıtmaları bakımından da çok önemlidir.

Şurası bir gerçektir ki, tarihte ve bugün ortaya çıkmış hemen bütün kültürler, dış dünyaya tamamen kapalı olmaktan uzaktırlar ve uzak olmuşlardır. Her kültür belirli bir Medeniyet dairesine girer. Bazı kültürler ise, bir çok defa medeniyet dairesi değiştirebilirler ve değiştirmişlerdir. Örnek olarak Türk kültürü, Uzak-Doğu medeniyetinden İslam medeniyetine ve 'Tanzimat' hareketinden beri de çağdaş Batı medeniyetine girmiştir ya da girme çabası içindedir. Türk ulusu, son iki yüzyıldır geçirmekte olduğu kültür ve medeniyet değişiminin sıkıntılarını, bin yıl önce İslam medeniyeti çevresine girerken de, bütün sancı ve sarsıntılarıyla yaşamıştır. İşte o dönemde YUSUF HAS HÂCİB, bir aydın sorumluluğu ve misyonu duygusu içinde 'Kutadgu-Bilig'i yazmakla, bir değer kargaşası, içine düşen sosyal yapıyı yeni bin düzene ve istikrara kavuşturmak; sarsılan ahlak ve siyaset değerlerini yeniden ele almak; gelecek kuşaklara ve gelecekte kurulacak yeni Türk devletlerinin hükümdar, devlet adamı ve yöneticilerine, derli-toplu bir ahlak ve siyaset doktrini; âdeta bir 'Anayasa' bırakmak istemiştir.